

ЗОШТО И КАКО БЕА ИНТЕРНИРАНИ КРУШЕВСКИТЕ ВЛАСИ ЗА ВРЕМЕ НА ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА?

НИКОЛА МИНОВ

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ – СКОПЈЕ“, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Кон средината на XIX век Крушево се развило во една од најбогатите и најпросперитетни населби во Македонија. Благодарение на близината на вилаетската метропола, Битола, но, пред сè, благодарение на претприемчивиот дух на крушевчани, за помалку од еден век, од мало село, Крушево прераснало во важен трговско–занаетчиски центар.

Традиционално, Крушево го населувале три етнички групи – Власи, Македонци и Албанци. Сепак, тон на целокупниот стопански и општествен живот во градот давале Власите. Присуството на македонското и на албанското население не се ни чувствувало, така што се добивал впечаток дека сето население било влашко. Во училиштата и во црквите се употребувал грчкиот јазик, но во сите други домени на јавниот живот преовладувал влашкиот.¹ Преродбеникот Иван Шумков, кој во 60-тите години на XIX век учителствувал во градот, запишал дека во негово време Крушево било најважниот влашки град во цела Македонија.² Слично и грчкиот историчар, Панајотис Аравантинос, во своето дело „Монографија за Куцовласите“, напишано 40 години пред конечно да биде објавено во 1905 година, забележува дека во Крушево имало повеќе Власи отколку во кој било друг град или село на Балканот.³

¹ ШУМКОВЪ, 1907: 175.

² Ibid.

³ АРАВАНТИНОУ, 1905: 49-52.

Податоците за бројноста на населението во Крушево во втората половина на XIX век се контрадикторни и се менуваат во зависност од времето и провениенцијата на авторот. Меѓутоа, без разлика на периодот и потеклото, речиси сите автори се согласуваат за предимството на влашкото население во Крушево. Во раните 1860-ти, И. Шумков забележува 1,800 семејства во градот, од кои 1,200 биле влашки.⁴ Во 1874 година, Апостол Маргарит запишал дека 2/3 од жителите на Крушево биле Власи, а останатите биле „Бугари“ и Албанци.⁵ Во 1885 година, Романецот Александру Пенкович избројал 12,000 Власи од вкупно 16,000 жители во градот.⁶ Србинот Спиридон Гопчевиќ во 1888 година забележува 10,000 жители, од кои 7,000 биле Власи.⁷ Германскиот лингвист, Густав Вајганд, пресметал дека во Крушево живееле 11,800 жители, од кои 7,000 Власи.⁸ Слични бројки дава и крушевчаниецот Стерју Чона, според кој во 1900 година Крушево имало 11,000 жители, меѓу кои доминирале Власите со 7,000 жители.⁹

Сè до 1870-тите години, без разлика на етничката припадност на населението, сите крушевчани биле православни христијани, кои на црковен план ѝ припаѓале на Цариградската Патријаршија. Меѓутоа, создавањето на Бугарската Егзархија во 1870 година ја нарушило црковната унитарност во градот. Дел од македонското население во Крушево постепено започнал да ја прифаќа Егзархијата, да богослужи и да се школува во бугарските црковно-просветни институции.¹⁰ Дополнителен удар на прогрчката Патријаршија ѝ бил зададен во 1876 година, кога Стерју Чона го отворил првото романско училиште во Крушево. Тогаш извесен број од влашкото население во градот се отргнал од патријаршиската средина и формирал посебна општина.¹¹

Ваквите поделби во поранешното патријаршиско јадро најавувале турбулентна иднина за Крушево. Сепак, сè до првата деценија на XX век, црковно-просветното ривалство не прераснало во отворено не-

⁴ ШУМКОВЪ, 1907: 198.

⁵ MĂRGĂRIT, 1874: 357.

⁶ PENCOVICI, 1885: 10-11.

⁷ ГОПЧЕВИЌ, 1890: 106.

⁸ WEIGAND, 1895: 287.

⁹ CIONESCU, 1900: 92.

¹⁰ *Историја на Крушево и Крушевско*, 1978: 93-96.

¹¹ МИНОВ, 2013: 116-117.

пријателство. Изградбата на железничката линија од Солун кон Скопје го поставила Крушево далеку од главната трговска магистрала. Оваа несреќна околност делумно ги отстргнала мислите на крушевчани од пропагандните борби, бидејќи претприемчивите граѓани повеќе се насочиле кон потрага по алтернативни начини за унапредување на трговијата, отколку кон ривалитетот на црковен и образовен план.

Релативно мирниот живот во градот бил нарушен со Илинденското востание во 1903 година. По неславниот крај на востанието, гневот на османлиската војска и на башибозучките одреди најсилно го почувствувале токму крушевчани. Во теророт што следувал за време и по задушнувањето на востанието, во Крушево биле убиени, заклани и живи изгорени 117 души. Притоа биле ограбени 1,500 куќи, а околу 370 куќи и дуќани биле опожарени.¹² Во овој контекст, треба да се потенцира дека најголем дел од убиените и ограбените биле Власи.¹³

Обидите на европските сили да ја смират ситуацијата во османлиска Македонија преку воведување на реформи не донеле значителни подобрувања. Напротив, третата одредба од Мирџштегската реформска програма, со која се предвидувала нова административна поделба за соодветно групирање на националностите во Македонија, дополнително ги разбунтувала духовите кај соседните балкански држави. Во обид да стекнат што е можно подобра позиција при евентуална поделба на Македонија, балканските држави започнале да организираат и испраќаат чети, кои со силата на оружјето го принудувале населението да се изјасни во прилог на соодветните националности. На тој начин, како и во други македонски региони, во Крушево започнала една неформална граѓанска војна. Иако во градот не живееле Грци, Бугари и Романци, на улиците беснеела безмилосна борба до истребување помеѓу следбениците на грчката, бугарската и романската пропаганда во Крушево. Следејќи ја мемоарската литература и дипломатските извештаи на конзуларните претставници на балканските земји во Битола, лесно може да се увиди дека тепачките, прогоните и убиствата помеѓу спротивставените страни во Крушево станале секојдневие.¹⁴

¹² *Македонија и Одринско*, 1904: 193; КИРОВЪ-МАЙСКИ, 1935: 87-88.

¹³ МИНОВ, 2013: 396.

¹⁴ Во овој контекст, на увид ги имавме спомените на дел од учесниците во овие настани (АО ИНИ, *Спомени на Тодор Борјар*: passim; АО ИНИ, *Спомени на Косту Дабиџа*: passim), извештаите на османлиските воени и цивилни власти во Битолскиот и Солунскиот вилает (*Arşiv belgelerine göre*, III, 1996:

Младотурската револуција од 1908 година не успеала да го неутрализира непријателството помеѓу раскараните страни, а Балканските војни, покрај ужасот што го носи војната, донеле и нов владетел во градот – Србите.

Србија сепак немала доволно време да ја зацврсти својата власт во Крушево, бидејќи во 1914 година започнала Првата светска војна. На 14 октомври 1915 година, Бугарија ѝ објавила војна на Србија, а, до крајот на ноември, српскиот дел од Македонија, вклучително и Крушево, веќе бил во бугарски раце.¹⁵

Една од првите цели на бугарските воени власти по формирањето на Македонската воено–инспекциска област на 8 декември 1915 година, била елиминацијата на внатрешниот непријател, т.е на оние елементи кои претходно соработувале со српските власти. Под обвинение дека биле српски агенти и „нелојални и инспиратори на бркотници и уривање на редот и мирот во заднината на Армијата, непосредно зад фронтот“, многу Македонци биле убиени или интернирани во Бугарија од страна на новиот окупатор.¹⁶ Но, додека на почетокот на удар на бугарските власти биле Македонците, набргу на списокот на новите управители во Македонија се нашло и влашкото население.

Конкретно во Крушево, токму Власите биле „непријателскиот елемент“, кој требало да биде отстранет од ново освоениите територии. Според Бранко Благоевски, кој прв започна да ја истражува проблематиката поврзана со интернирањето на крушевските Власи за време на Првата светска војна, и чија што „Крушевска хроника“ од 1976 година за жал сè уште не е објавена, интернацијата претставувала „национално чистење на Крушево (од Власи), на кое што бугарската окупаторска власт работеше систематски и плански“.¹⁷

Интернацијата на крушевските Власи се случила во четири наврати: на крајот на 1915 година, есента 1916, на 13 јули 1917 и непосредно

99-100, 149-150), како и објавените и необјавените извештаи на романските и бугарските дипломатски претставници во Битолскиот вилает (ДАРМ, Ministerul Afacerilor Externe a României, *Problema 21 – Constantinopol*, m.4425-4428: passim; ГЕОРГИЕВ-ТРИФОНОВ, 1995: passim).

¹⁵ ИЛЧЕВ, 1990: 208-209.

¹⁶ ПОП АНТОВ, 2002: 191.

¹⁷ АО ИНИ, *Крушевска хроника*: 406.

пред Илинден 1918 година. Во овој период вкупно биле интернирани над 200 крушевчани.¹⁸

Причините за интернирањето на крушевските Власи биле разновидни. Дел биле политички и биле органски поврзани со вклучувањето на Романија и Грција во Првата светска војна. Дел биле резултат на нерасчистени имотни, соседски и семејни односи. Дел од причините се должеле на класичен опортунизам, при што некои крушевчани блиски до новата власт се обиделе да им се одмаздат на своите сограѓани со кои што имале нерасчистени сметки. Сепак, индикативно е тоа што огромното мнозинство интернирци биле Власи, па оттука не можеме да ја отфрлиме тезата на Б. Благовески дека станувало збор за национално чистење на Крушево. Притоа, Благовески додава и дека за време на националното чистење на Крушево, бугарската власт „беше потпомогната, дури и иницирана, и од поодделни крушевчани, национално заблудени и пројавени како Бугари“.¹⁹

Интернирањето на првата група крушевчани се случило кон крајот на 1915 година, набргу по бугарското освојување на Крушево. Според сеќавањата на Тома Хаџи Лега, во оваа група, која веројатно броела околу 50 лица, меѓу другите биле и ученикот Тача Влаху, Нида Јота, Ванчу Јота, Унчу Куропаткин, Тома Нане, Косту Суље Нане, Цику Нане, Лаку Куљо, Тома Мара и Павле Мишу.²⁰

Од досегашните сознанија не знаеме како била направена селекцијата и зошто токму овие крушевчани биле интернирани во Бугарија. Од имињата што ги приложува Т. Хаџи Лега, лесно може да се забележи дека интернирите биле Власи, но не можеме да потврдиме дали одлуката за нивно интернирање се должела единствено на нивната етничка или црковна припадност, или пак се работи за лица кои што во минатото се огрешиле кон новите власти и кон своите сограѓани од бугарската општина во Крушево. Во одредени случаи, причините за интернацијата биле комични. Така, Тома Мара бил интерниран поради тоа што наместо да ги поздравува новите „ослободители“ со паролата „Да живее (бугарскиот) цар Фердинанд“, извикал „Да живее цар Петар (Караѓорѓевиќ, крал на Србија, б.н.)“.²¹ Во други случаи, пак, интернацијата имала трагичен епилог. Павле Мишу бил претепан од

¹⁸ Ibid: 407.

¹⁹ Ibid: 406.

²⁰ Ibid: 407.

²¹ Ibid: 407-408.

Стерју самарџијата, кој му скршил неколку ребра, поради што набргу починал во интернација. Слична судбина доживеал и Ванчу Јота, кој умрел во интернација во Бугарија откако бил фрлен во вар.²²

Членовите на оваа прва група интернирани крушевчани биле испратени во Пирдоп, од каде што биле распоредени во неколку градови и села во Стара Бугарија.²³

Вториот бран на интернирани крушевчани се случил есента 1916 година и бил во директна врска со пристапувањето на Кралството Романија во Првата светска војна на страната на Антантата.

Имено, на 17 август 1916 година, во Букурешт бил потпишан договор помеѓу Романија, Русија, Велика Британија, Франција и Италија, со кој Кралството Романија се обврзало да земе учество во војната. На 27 август истата година Романија ѝ објавила војна на Австро-Унгарија, а по неколку дена, австроунгарските сојузници Германија, Бугарија и Османлиската Империја ѝ објавиле војна на Романија.²⁴ Иако ваквата одлука на романското кралство немала допирни точки со Македонија и била, пред сè, инспирирана од романските територијални претензии кон Трансилванија, Марамуреш, Банат и Буковина, жртва на романските политички калкулации и апетити станале романските воспитаници во Македонија, кои, како потенцијални непријатели, биле интернирани во внатрешноста на Бугарија.

Меѓутоа, ако чинот на интернирање на членовите на поранешните романски општини во Пелагонија, Струшко и Мегленско се одвивал бескрупулозно и неселективно, ситуацијата со романските воспитаници во Крушево била поделикатна. Од една страна, влашкото население во Крушево зело активно учество во Илинденското востание и во четите на Македонската револуционерна организација. Притоа, речиси без исклучок, сите влашки револуционери од Крушево биле членови на романската општина во градот.²⁵ Солидарноста во борбата и дадените жртви ја зацврстиле довербата помеѓу овој слој од влашкото население и македонските егзархисти во градот, а пријателските врски понекогаш биле крунисувани и со меѓусебни бракови. Од друга страна, при воспоставувањето на бугарската окупаторска власт во

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ DUMITRU, 2012: 167-168.

²⁵ MINOV, 2011: 187.

Македонија, безмалку сите поранешни македонски револуционери, дејци и војводи се ставиле на располагање на новите власти.²⁶ Во тој контекст, дел од нив биле поставени на високи позиции во градските и селските управи. Конкретно во Крушево за кмет бил поставен поранешниот илинденец и учител во градот – Наум Томалевски,²⁷ а за околиски управител во 1916 (до март 1917 година) бил назначен поранешниот крушевски учител,²⁸ воедно и иницијатор за формирање на првото влашко револуционерно јадро во Крушево – војводата Петар Ацев.²⁹ При вакви околности, кога стигнала наредбата од бугарските окупациони власти за интернирање на крушевските „Романци“, Томалевски и Ацев веројатно биле растргнати помеѓу пријателските односи со Власите од романската општина во Крушево и обврската да ја исполнат наредбата на своите претпоставени.

На крајот сепак било пронајдено соломоново решение. Наместо да бидат интернирани сите 125 крушевски семејства од романската општина,³⁰ истите само биле „обезглавени“ со тоа што во Бугарија биле интернирани нивните свештеници и учители.

Според сеќавањата на Лекса Шкодреану-Ангелеска, во оваа втора група на интернирани крушевчани биле свештеникот Стерју Папа Сотир со семејството, како и учителките и учителите во романските училишта во Крушево – Домника Шкодреану, Марика ал Божин, Ванѓели

²⁶ Според поранешниот револуционер, а тогашен околиски началник на општината Оморани во бугарска служба, Алексо Мартулков: „Тоа не беше чудно, зашто сите доследни и верни дејци беа на располагање на бугарските власти, од десни до крајно леви. Неутрални дури немаше... Ние сите, со мали исклучоци, се бевме впрегнале да ги остваруваме националните интереси на Бугарија. Поистакнатите водачи на леви и десни македонски револуционери се беа вгнездиле едни по штабовите на армиите, други во администрацијата и полицијата, трети во општинските управи и постојани окружни комисији... Со еден збор, во сите служби бевме застапени, и тоа со завиден процент... Мнозина се грижеа да си натрупаат малку имотец... Тоа беше грозна историска стварност. Исчезнаа старите револуционерни традиции“ (МАРТУЛКОВ, 1954: 320-321).

²⁷ ЏИНГО, 2014: 21.

²⁸ МИНОСКИ, 2016: 200-201

²⁹ АО ИНИ, *Спомени на Тодор Борјар*: 4.

³⁰ Според податоците што ги собрал Стојан Романски при неговата посета на Крушево во 1916 година, „романскиот“ свештеник, Стерју Папа Сотир, имал 125 куќи во својата енорија (РОМАНСКИ, 1925: 83).

Петреску и Никола Теохариану со своите семејства. Интернацијата се извршила есента 1916 година, набргу откако Романија и Бугарија се нашле во два спротивставени воени табори. Оваа мала група најпрво била упатена во Пловдив, а оттаму била распоредена во неколку градови во Бугарија, каде што останала до крајот на војната.³¹ Со оглед на тоа што ниту српските власти во Македонија не дозволиле повторно отворање на романските училишта по Првата светска војна, романските учители од оваа група интернирци воопшто не се вратиле во Крушево и се населиле во Романија.³²

Најмасовната интернација на крушевското население за време на Првата војната се случила на 13 јули 1917 година, ден по Петровден. Исто како и претходната година, и овој пат одлуката за интернација била предизвикана од прегрупирањата на воената сцена. Сè додека грчкиот крал Константинос I одбивал да ја вовлече Грција во војната на страната на Антантата, бугарските окупациони фактори во Крушево покажувале толерантност кон оној слој од крушевското население што од нивна страна бил перцепиран како прогрчки. Меѓутоа, кога во јуни 1917 година, кралот Константинос абдицирал од грчкиот трон, и особено откако на 30 јуни Грција влегла во војната на страната на Антантата, била запечатена и судбината на т.н. гркомани од Крушево. Всушност, овој „внатрешен непријател“, кој според сфаќањата на бугарските окупациони власти бил закана во непосредна близина на Македонскиот (Солунски) фронт, реално не претставувал никаква опасност, бидејќи „непријателот“ во најголема мера го сочинувале старци, жени и деца, чии што синови, сопрузи и татковци се наоѓале на печалба во Грција. Секако, меѓу интернираните се нашле и патријаршиските свештеници, кои со своите прогрчки дејствија во пост-илинденскиот период се компромитирале пред очите на егзархиското население, меѓутоа мнозинството интернирани не претставувале закана за бугарската власт во Крушево.

Информациите за оваа група на интернирани Власи ги црпиме од кажувањата на Теано Гажу, која и самата била дел од групата: „Во оваа група бевме 110 лица, од 3 годишна возраст па сè 95 годишна старост. Меѓу нас имаше и цели семејства, патем жени со деца и сами жени, чии што мажи, од една или друга причина или потреба, во тоа време

³¹ АО ИНИ, *Крушевска хроника*: 408.

³² *Școli și biserică*, vol. 2, 2006: 126.

беа во Грција. Со нас имаше и мажи без фамилии³³. Тогаш, според Гажу, биле интернирани следниве лица и семејства:

1. Семејството на Папа Јоани, татко на Теано Гажу
2. Семејството на свештеникот Константин
3. Семејството на свештеникот Костаќи
4. Семејството на свештеникот Јорѓи Мара
5. Семејството на свештеникот Ќима
6. Семејството Ксенофон
7. Семејството Бала
8. Семејството Баждавела (само жените, бидејќи мажите биле во Грција)
9. Семејството на Конче-Маригуча Лега
10. Семејството Мара
11. Семејството Нане
12. Семејството Џаџу
13. Семејството на Киту Абаци (жената Ќија и детето Маќа)
14. Семејството на Лаќу Марку
15. Семејството Сирму
16. Семејството Догу
17. Семејството Кутори
18. Семејството Чулаку
19. Семејството Тежу
20. Семејството Економу

Сите интернирани од оваа група биле упатени во Орјахово, од каде што биле распоредени по градовите и селата: Плевен, Свиштов, Русе, Књажа, Књажево, Крушовевани и Хрлец. „Од тамошното население“ – раскажува Теано Гажу – „бевме многу добро пречекани, со добар однос и добро помогнати со храна и облека... Движењето не ни беше ограничено... Таму останавме сè до декември 1918 година, кога со телеграма бевме повикани да се вратиме дома, во Крушево. Враќањето беше преку Солун, каде што бевме прифатени од Французите“.³⁴

³³ АО ИНИ, *Крушевска хроника*: 408-409.

³⁴ Ibid: 409.

Дел од овие интернирани крушевчани сепак не се вратиле во својот роден град. На враќање од Бугарија низ Грција, поголем број крушевски семејства решиле да се населат во Драма.³⁵ Дел од повозрасните, пак, и покрај желбата, не дочекале да го видат своето Крушево. Така, на пример, мајката на браќата Косту и Јорѓи Баждавела починала во интернација.³⁶

Четвртата и последна интернација на Власите од Крушево се случила кратко пред Илинден 1918 година, два месеци пред безусловната капитулација на Бугарија, потпишана на 29 септември истата година.

Според сведоштвото на Тома Хаџи Лега, во оваа група немало повеќе од 10 лица. Од нив, тој се сеќава на Лаќу Геру, Ташку Пажик, Стерју Голе, Наќу Влаху и Ташку од Магарево.³⁷

Одлуката да бидат интернирани овие луѓе е мошне чудна, бидејќи, за разлика од членовите на втората и на третата група, ним ниту можеме да им припишеме некакви прогрчки или проромански чувства, ниту пак на балканската воена сцена се случувале драстични промени кои би предизвикале бугарска реакција во Крушево. Оттука, причините за ваквото навидум нелогично решение за интернација на оваа мала група можеби треба да се побараат во локалните прилики. Имено, на 6 јули 1918 година, Тодор Александров упатил писмо до крушевскиот кмет, Наум Томалевски, со кое го известил дека треба да се формира градска комисија за прослава на 15-годишнината од Илинденското востание. Притоа, меѓу поканетите гости на прославата бил и бугарскиот премиер, Александар Малинов. Неколку дена подоцна, Александров го известува Томалевски дека на прославата во Крушево ќе пристигнат 25 гости, од кои дел биле високи воени претставници и професори на Софискиот универзитет. Оттука, наредбата за интернација на горенаведената група непосредно пред Илинден, можеби би требало да ја доведеме во врска со чествувањето на 15-годишнината од Илинденското востание? Според расположливите информации, Томалевски презел бројни мерки за беспрекорно организирање на прославата.³⁸ Можеби една од тие мерки било и интернирањето на оние кои на било каков начин би можеле да ја компромитираат прославата?

³⁵ KOUKOUDIS, 2003: 470.

³⁶ АО ИНИ, *Крушевска хроника*: 409.

³⁷ Ibid: 410.

³⁸ ЦИНГО, 2014: 23-27.

Во секој случај, неспорно е дека дел од последните интернирани крушевчани биле отстранети од градот од чист опортунизам и нарушени меѓучовечки односи, кои немале никаква допирна точка со политичките чувства на интернираните, ниту пак со некаква опасност од компромитирање на чествувањето на Илинден. Така, Лаќу Геру бил интерниран по барање на неговиот сонародник Ванѓу Макшут, кој претендирал на пасиштата на Геру кај селото Норово. Во писмо од Макшут (кој како поранешен револуционер бил мошне близок со локалните власти) до Л. Геру, пишувало: „Сега не е грчко, не е турско, не е српско – сега е бугарско“, со што Макшут дискретно му се заканил на Геру да ги повлече своите овци од Норово. Овој не послушал и набргу бил интерниран.³⁹

Всушност, повеќе настани поврзани со оваа последна интернација, содржат извесна доза на траги-комичност и сликовито ни ја претставуваат хаотичната состојба на бугарската армија непосредно пред пробивањето на Македонскиот фронт и капитулацијата на Бугарија. Така, иако четвртата група на интернирани крушевски Власи не броела повеќе од 10 лица, таа била спроведувана од повеќе бугарски војници. Според сеќавањата на Ѓуша Геру, син на интернираниот Л. Ѓеру, на патот кон Прилеп, кај селото Врбјани, групата била пресретната од германски војници кои не можеле да се изначудат на смешната глетка – повеќе вооружени бугарски војници да спроведуваат помалку цивилни лица.⁴⁰

Перипетиите на последната група интернирци од Крушево траеле кратко. Тие биле интернирани во Шумен, каде што останале до крајот на војната, а во декември 1918 година се вратиле во Крушево заедно со своите сограѓани од претходните групи.

*

* *

Интернирањето на влашкото население во Бугарија за време на Првата светска војна претставувало *coup de grâce* за голем дел од влашките населби во Македонија. Притоа, реперкусиите на кои што било подложено населението би можеле да ги наречеме потрагични дури и од оние во пост–илинденскиот период и Балканските војни. Бу-

³⁹ АО ИНИ, *Крушевска хроника*: 409.

⁴⁰ *Idem*: 410.

гарските власти ги интернирале жителите на Магарево, Трново, Маловиште, Гопеш, Долна и Горна Белица, Лугунци и Бирислав, како и голем број на Власи од Битола и Крушево.

Властите не ги раселиле овие лица за нивна лична безбедност, иако во одредени случаи токму безбедноста била истакнувана како причина за интернирањето.⁴¹ Напротив, главната цел била чистење на ново освоените територии од лица кои од страна на окупационите власти биле перцепирани како прогрчки, просрпски и проромански, односно лица кои би можеле да соработуваат со сојузниците од Антантата.

За волја на вистината, односот на локалното бугарско население кон интернирците бил мошне добар, и, според сведоштва на дел од интернираните лица, бугарските цивили неретко давале помош во храна и облека.⁴² Но однесувањето на бугарските војски во Македонија било дијаметрално спротивно од она на цивилите. Константин Белемаче истакнува дека по доаѓањето на бугарските војски во Маловиште „проплакаа и бебињата во утробите на мајките“.⁴³ Бугарските воени команданти се однесувале со презир и потсмев кон несреќното население. На интернирците во Маловиште саркастично им било кажано дека ќе бидат испратени на екскурзија во Бугарија.⁴⁴ Така, додека интернираните Власи живееле во неизвесност во Бугарија, организаторите на „екскурзијата“ ги ограбиле нивните куќи и покуќнини, а селата биле речиси целосно демолирани.⁴⁵

Кога по крајот на војната дел од интернираните успеале да се вратат во своите домови, истите ги нашле уништени и ограбени. За несреќата да биде поголема, набргу по враќањето во татковината многумина биле сотрени од тифусот и од шпанскиот грип.⁴⁶

Крушевчани, како и останатите Власи во близината на Македонскиот фронт, минале низ перипетиите на интернацијата. Сепак, иако голем број од нив биле интернирани, нивниот град не ја доживеал трагичната судбина на Битола и потпелистерските села, ниту пак бил подложен на истиот хорор од 1903 година. Поголемата оддалеченост од

⁴¹ СИДОВСКИ, 2013: 348.

⁴² АО ИНИ, *Крушевска хроника*: 409.

⁴³ POPNICOLA, 2008: 160-161.

⁴⁴ Idem.

⁴⁵ POPNICOLA, 2009: 193-194.

⁴⁶ KOUKLOUDIS, 2003: 470.

фронтот во споредба со битолските села, како и фактот што со градот управувал мудриот крушевчанин Наум Томалевски, го спасиле Крушево од уништување и грабеж.

Крушево можеби преживеало, но повеќе не постоел оној просперитетен град со 10-15,000 жители. Промената на главните сообраќајни правци, крвавото задушвање на Илинденското востание, меѓусебните пресметки на крушевчани до Балканските војни, како и самите Балкански војни, го земале својот данок. Првата светска војна и интернирањето на дел од крушевските Власи ја прелеале чашата, по што Крушево доживеало демографска катастрофа. Според статистиката на бугарските воени власти, во 1916 година во Крушево имало 5,201 жители.⁴⁷ Пет години подоцна, според пописот на населението во Кралството на Србите, Хрватите и Словенците од 1921 година, во градот, кој сега станал обична паланка, останале само 3,831 жители.⁴⁸ Најголема загуба на демографски план имале Власите,⁴⁹ кои својата безбедност ја побарале далеку од својот планински дом и масовно се селиле во поголемите градови во Грција, Кралството СХС, Романија, па дури до Египет и Америка.⁵⁰

⁴⁷ РОМАНСКИ, 1925: 83.

⁴⁸ *Дефинитивни резултати*, 1932: 90.

⁴⁹ Според статистиката на бугарските воени власти од 1916 година, 2,885 од 5,201 жители во Крушево биле Власи, од кои 2,378 биле „гркомани“, а 507 биле „Ароманци-националисти“ (РОМАНСКИ, 1925: 83). Оттука, произлегува дека и во 1916 година, Власите претставувале мнозинство во Крушево, со околу 55% од целокупното население. Дури и ако донесеме логичен заклучок дека меѓу „гркоманите“ се протнати и патријаршисти од албанско, или македонско етничко потекло, Власите во најмала рака биле изедначени по бројност со останатите етникуми. Секако, ова претставува значителен демографски пад на влашкото население во споредба со ситуацијата во втората половина на XIX век. Меѓутоа, уште подрастичен пад во бројноста на Власите во Крушево се случил токму по интернирањето на влашкото население во Бугарија и завршувањето на Првата светска војна. На пописот во Кралството СХС од 31 јануари 1921 година, само 1,691 од попишаните 3,831 жители на Крушево, биле запишани како „Цинцари“, т.е. 44% од населението, со што Власите станале малцинство во „највлашкиот град на Балканот“ (*Дефинитивни резултати*, 1932: 90).

⁵⁰ ТРИФУНОСКИ, 1957: 196.

BIBLIOGRAPHY:

- Arşiv belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan mezâlimi, III (1996), Balkanlar'da Yunan mezâlimi, Ankara.
- Αραβαντινίου, Π. (1905), Μονογραφία περί Κουτσοβλάχων, Αθήνα.
- Cionescu, N. S. (1900), O scurtă descripțiune a Crușovei, In: Primul Almanah Macedo-Român, Constanța.
- Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год. (1932), Сарајево.
- Dumitru, L. (2012), Preliminaries of Romania's entering the World War I, In: *Bulletin of „Carol I” National Defence University*, No.1/2012, București.
- Георгиев, В. – Трифонов, С. (1995), Гърцката и сръбската пропаганди в Македония (краят на XIX и началото на XX век) – Нови документи – София.
- Гопчевић, С. (1890), Стара Србија и Македонија, Београд.
- Илчев И. (1990), България и Антантата през Първата световна война, София.
- Историја на Крушево и Крушевско, книга прва (1978), Крушево.
- Кировъ-Майски, Н. (1935), Крушово и борбитъ му за свобода, София.
- Koukoudis, A., The Vlachs, Metropolis and Diaspora (2003), Thessaloniki.
- Македония и Одринско (1893-1903), Мемоаръ на Вжтръшната Организация, s.l., 1904.
- Мартулков, А. (1954), Моето учество во револуционерните борби на Македонија, Скопје.
- Mărgărit, A. (1874), Apostol Mărgărit și școlile române de peste Dunare, In: *Convorbiri Literare*, VIII/9, Iassi.
- Minov, N. (2011), The Aromanians and IMRO, In: *Macedonian Historical Review*, vol. 2, Skopje.
- Минов, Н. (2013), Влашкото прашање и романската пропаганда во Македонија (1860-1903), Арс Либрис, Скопје.
- Миноси, М. (2016), Петар Ацев, Скопје.
- Pencovici, A. (1885), Despre Romanii din Macedonia și Muntele Atos – impresiuni de caletorie, București.

- Поп Антов, Т. (2002), Спомени (Предговор и редакција: Зоран Тодоровски), Скопје.
- Popnicola, N. (2008), *Muluvishti, Monografia a hoarâljei*, Bituli.
- Popnicola, N. (2009), *Târnova, Monografia a hoarâljei*, Bituli.
- Романски, С. (1925), Македонските Ромъни, *Македонски преглед*, I/5-6, Софија.
- Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică – Documente (1918-1953) – Volumul II, Adunarea și selecționarea documentelor, introducerea, bibliografia și indicia de: Adina Berciu-Drăghicescu – Maria Petre (2006), București.
- Сидовски, К. (2013), Народот со многу татковини, Историја на Ароманците од Средниот век до 1918 година, Арети Сидовска, Скопје.
- Шумковъ Б. И. (1907), Патриотически и насърчителни раскази, Софија.
- Трифуноски Ф. Ј. (1957), Варошица Крушево, Прилог проучавању варошица у Н.Р. Македонији, In: *Гласник етнографског института Српске академије наука*, књ.4-6 (1955-1957), Београд.
- Weigand, G. (1895), *Die Aromunen, Ethnographisch-Philologisch-Historische untersuchung über das volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, Vol. 1, Leipzig, 1895.
- Џинго, Т. (2014), Наум Томалевски-Лоенгрин: Чувар на светиот грал – Македонија, Скопје.

**АРХИВСКА ГРАЃА ОД ДРЖАВНИОТ АРХИВ НА РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА (ДАРМ):**

Ministerul Afacerilor Externe a României, *Fond Problema 21 – Constantinopol* (m.4425; m.4426; m.4427; m.4428)

**ГРАЃА ОД АРХИВСКОТО ОДДЕЛЕНИЕ НА ИНСТИТУТОТ ЗА
НАЦИОНАЛНА ИСТОРИЈА – СКОПЈЕ (АО ИНИ):**

Благоевски Бранко, *Крушевска хроника*, Сл. IV.1202/II.
Спомени на Косту Дабиџа, 1895-1913, Сл. IV.90.
Спомени на Тодор Борјар, Сл.IV.84.